

Martin Profant

Úděl, úkol, národ

Pokusy o etické pojetí národa
v českém myšlení 19. století

EDICE ERUDICA

ÚDĚL, ÚKOL, NÁROD

EDICE ERUDICA

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Vědecká redakční rada EDICE ERUDICA

prof. Dr. Andrew Burgess – University of New Mexico, American Academy of Religion, USA

doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. – Západočeská univerzita v Plzni, ČR

doc. PaedDr. Vanda Hájková, Ph.D. – Univerzita Karlova v Praze, ČR

doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. – Ostravská univerzita v Ostravě, ČR

PhDr. Martina Klicperová-Baker, CSc., mim. Prof. – San Diego, State University, USA

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. – Ostravská univerzita v Ostravě, ČR

prof. ThDr. Jan B. Lášek – Univerzita Karlova v Praze, ČR

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr. h.c. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc. – Univerzita Komenského Bratislava, SR

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. – Univerzita Komenského Bratislava, SR

doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc. – Univerzita Karlova v Praze, ČR

doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

Dr. hab. Małgorzata Świder – Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego, PL

Dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus – Instytut politologii Uniwersytetu Opolskiego, PL

prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Dr. hab. Péter Varnágy, Ph.D. – University of Pécs, HU

Martin Profant

ÚDĚL, ÚKOL, NÁROD

Pokusy o etické pojetí národa
v českém myšlení 19. století

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Recenzovali:

Doc. PhDr. Jan Halada, CSc.

Doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.

Copyright © Martin Profant, 2017

Cover © Petra Süssová, 2017

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2017

ISBN 978-80-278-1139-7 (PDF)

Obsah

Úvod.....	7
Prešpurské preludium	16
Filosofie dějin v díle Františka Palackého.....	27
Estetické juvenilie	27
Historikův entuziasmus a světovost	35
Český národ jako výsledek stýkání a potýkání	43
Filosofie dějin?	53
Exkurs: Herder a Slované	55
Palacký a politický pojem národa	64
Národ, lidstvo a historická idea	65
Národ, stát a Rakousko	78
Český národ a národ v Čechách	85
Politické testování národa	99
Schauer a Masaryk	116
Závěr	127
Příloha	131
Seznam použitých zkratk:.....	136
Literatura.....	137
Rejstřík.....	141

Úvod

Národ je kolektivita a rodíme se do něj jako do historickým vývojem dané situace. S ostatními příslušníky našeho národa nás spojuje pospolitost osudu. Ideologická kritika, která byla teoreticky vybroušena v době nástupu fašismu, se soustředila na demystifikaci tohoto tvrzení. Ano, národy se vždy vyskytují v určité situaci, která je dána nejen bez naší volby – mohli bychom ji tedy nazvat národním osudem. Jenomže tento osud je nutně v kolizním vztahu s osudy jednotlivců, ti svoji identitu přeci nevyčerpávají jen ve ztotožnění se s příslušností k národu. Pokud se ideologická kritika vede z marxistických pozic, pak se zdůrazní nutné rozštěpení národa do společenských tříd a lze si posloužit Marxovým aparátem z *Rukopisů Grundrisse*, aby se odhalila abstraktnost pojmu *národ*, který tyto třídy pomijí, ačkoliv na jednotlivce podle jejich třídní příslušnosti národní osud dopadá různě a oni mají diametrálně odlišnou možnost bránit se dopadům válek či ekonomického embarga, prostě katastrofám, v nichž se národní osud projevuje nejdůrazněji. Takto získanou pozici lze rozvíjet prostřednictvím kritického zkoumání manipulace s hněvem mas, kterému apel na národní hrdost a sounáležitost poskytuje ventil, kanalizuje je s ohledem na stávající poměry a přetavuje jejich vlastní zneuznání do pohrdání těmi, kdo nepatří k naší pospolitosti osudu.

Ani varianta, která ideologickou kritiku individualizuje, není zanedbáníhodná: Prohlašuji-li v hovoru s přáteli, že odmítám pojem *národ*, protože umožňuje každému skinheadovi tvrdit, že jsme souručenci či soukmenovci (hezky česky *conates*), možná stylizují své znechucení, ale proto není méně opravdové.

Píši v době, která zase jednou přímo pokouší k tomu, aby člověk považoval takovou ideologickou kritiku za vše, co je potřeba o národu říct. Jinými slovy, aby se národu rozumělo v diskursu identitárního nacionalismu. Přesto nelze nevidět, že v určitém smyslu tato kritika nepřiléhá. Wittgenstein jednou

popsal rozdíl mezi domácím a cizincem herní situací. Hodíme druhému míček vtipu, a pokud je domácí, spontánně správně zareaguje. Pokud je cizinec, chytí míček do ruky a stojí v rozpacích. Má ho hodit zpátky? Nebo ho má hodit někomu jinému, poděkovat a uložit míček do kapsy jako dar? A my opravdu v rámci jedné národní pospolitosti házíme bez rozpaků míčky vtipu přes všechna třídní rozdělení a ty míčky jsou navzdory takovým rozdělením přijímány. Dokonce si musím přiznat, že většinu takových míčků si mohu házet i s českým skinheadem.

Ideologická kritika nepřiléhá ještě z jednoho důvodu. Můžeme sice národní pospolitost s dobrým odůvodněním demaskovat jako fetiš, ale ona v moderní době plní poměrně významné politické a vzdělávací funkce, pokud má v tomto případě vůbec smysl politiku a vzdělání odlišovat. V poslední třetině 18. století bojovaly obě velké buržoasní revoluce za projekt ústavní republiky jako o jedinou formu vládnutí racionálně přiměřenou lidské důstojnosti a právům. Ačkoliv byl řečený projekt universalistický, našel své kulturní ukotvení v národním vědomí, které se konstituovalo společnou spisovnou, či lépe řečeno vzdělanou řečí a vyprávěním společných národních dějin v žánru diskursivního historického poznání. Přitom takové charakteristiky národa jsou samy novum, rodí se teprve v tomto období a výrazněji převládnu až v období napoleonských válek.

Můžeme diskutovat, zda spojení takto pojatého národa a ústavního státu je z normativního hlediska nahodilé, dokonce o tom diskutovat musíme,¹ ale historicky se konstituční vládnutí a reprezentativní demokracie nevyskytují jinak než ve formě národních států. Když se dnes v situaci odumírání národních

¹ Srov. např. diskusi mezi Charlesem Taylorem a Habermasem, viz HABERMAS, J., *Faktizität und Geltung*, Frankfurt a/M. 1994, s. 637.

států odhaluje nesamozřejmost spojení státu a národa, odhalují se s touto nesamozřejmostí zároveň také děsivá rizika.

Například vzdělání se ve všech evropských státech utvářelo jako národní, s národními vzdělanostními encyklopediemi² neoddělitelně spojenými s výchovou k občanství národního státu, včetně národně patetického požadavku vzdělání pro všechny příslušníky národa. Dnes se vzdělávání (proces vzdělání, vzdělávací soustavy, cíle vzdělání) pořád ještě opírá o toto postupně mizející pozadí, a ztrácí tak schopnost sebejistě stanovovat své vlastní cíle. V posledních desetiletích země OECD a EU opakovaně radostně konstatovaly, že se daří odstraňovat *humboldtovský model vzdělání*, tedy model vzdělání charakterizovaného náročnou formou spojení národního a světového. Na jeho místo nastupuje vzdělání, jehož výstupem má být příhodně profilovaný lidský zdroj schopný samoučení (= adaptace pro měnící se požadavky konkurence). Radost je sice spíše předčasná, národní vzdělávací soustavy se ještě pro ono profilování nedokázaly dostatečně adaptovat, ale nastiňuje zřetelně nebezpečné zapomínání na jednu z doposud nenahrazených a přitom nezbytných funkcí národa.

„Člověk se, vážení, neimprovizuje,“³ poznamenal o tom ve své slavné přednášce o národu Ernst Renan, a to již v roce 1882. Nemůžeme si vybírat, jednáme v určité historické konstelaci a toto východisko nezměníme. Německý kantovec by použil slovní hru a hovořil by o *gegeben*, tedy o tom, co je dané, nazvěme to česky úděl, dědictví, které je nám dáno spravovat. Proti *gegeben*, danému, ovšem člověk jakožto rozumná a svobodná

² Národnost encyklopedií se zde neprojevuje jen rozdílnou akcentací historických osobností a událostí či rozdílnými kanóny národní a světové literatury, ale také preferenci analytického nebo geometrického postupu při výkladu matematických důkazů, chemickým názvoslovím atd.

³ RENAN, E., Co je to národ? in: PROFANT, Martin (ed.), *Národ a občanství*, Praha 2008, s. 124.

bytost staví *aufgeben*, tedy to, co po zvážení daného svobodnou volbou přijímá jako svůj úkol. Vrátime-li se k příkladu z minulého odstavce, pak nám je jako uděl dané vzdělání utvářené v kontextu národního státu a jako úkol můžeme přijmout buď zadání zlikvidovat vzdělání ve prospěch tréninku příhodně profilovaných lidských zdrojů, nebo se můžeme pokoušet vytvořit vzdělání, které ho překoná, a tak zruší svoji vazbu na mizející národní stát a jeho společnost a bude ukotveno v kombinaci národního, evropského a kosmopolitního. Jistě, je k dispozici ještě volba nevolit a nechat současné národní vzdělání vyhnívat, ale to je vlastně rozhodnutí pro první alternativu. To, co v textu označuji spíše polozapomenutým souslovím *etické pojetí národa*, je pojetí, které od člověka žádá odpovědnou volbu, promyšlení a přijetí národa jakožto úkolu.

První ražbu triády *úděl, úkol, národ* najdeme u Kanta v podobě a) partikulárního uzavřeného společenství, řekněme etnie, s patriarchálními poměry a nacionálním bludem výlučnosti a národní nenávisti, sjednocení emotivní a instinktivní; b) přijetí úkolu vymýtit instinktivní blud a nahradit ho maximami rozumu; c) národa jako patriotismu a kosmopolitismu, což se projevuje jako lid ústavní republiky.

Z perspektivy našeho tématu je pro nás významnější přepsání Kanta, ve kterém se rozevřel zprostředkovanější vztah národa a státu. To se objevilo v Německu a Rakousku v období napoleonských válek a reagovalo na potřebu mobilizovat společný německý nacionalismus, který by přitom alespoň dočasně akceptoval rozdělení Němců do řady států a státek. To ovšem nutně znamenalo zdůraznit společný spisovný jazyk a vzdělání, německou národní kulturu.

II.

Heinrich Heine v *Romantické škole* vyjádřil hlavní štěpení uvnitř romantického pojetí národa s půvabem, který nezbývá než citovat: „Nesmíme si ovšem pod tímto patriotismem rozumět

týž pocit, který to slovo vyvolává tady ve Francii. Patriotismus Francouzů spočívá v tom, že jejich srdce začne žhnout, a tímto žárem se roztáhne tak, že obejmě svou láskou nejen ty nejbližší, nýbrž celou Francii, celou zemi civilizace; oproti tomu vlastenectví Němců sestává v tom, že se jejich srdce smrsknou do sebe jako usně v zimě, že nenávidí vše cizokrajné, že nechtějí už být světoobčanem, Evropanem, nýbrž jen úzce Teutonem.“⁴

Protiklad romantické školy – pro kterou je národ historická organická danost a zaklínání se s ním slouží konzervování útlaku a nesvobody na jedné straně a národa jako nutného, ale jen průchozího stupně k otevřenosti, ke kosmopolitismu, humanitě a svobodě – představoval v Heinově textu protiklad, který vymezoval romantiku jako takovou, jako ryze reakční záležitost. Básník ovšem nebyl příliš důsledný, příliš dobře věděl, že štěpení probíhá uvnitř romantiky samotné, a hlásil se k vlastním romantickým kořenům.

Palacký, Šafařík a Kollár byli Heinovi vrstevníci a dospívali na konci napoleonských válek. V srpnu 1819 si Palacký zapsal rozvrh rozsáhlé epopoje, která měla oslavit boje „... knížat a národů, jejich důstojné pěkné horlení pro svobodu a důstojenství člověčenstva“ v tažení proti Napoleonovi, která by vyvrcholila v Paříži abdikací francouzského tyrana a „... usnešením se knížat, že svobodu dají národům svým – a s ohledu Prozřetelnosti zde zjevně působivší, svatá aliance“.⁵ Zápis vznikl den před započítím karlovarské konference Německého spolku, jehož usnesení o omezení svobody slova nemohlo nikoho nechat na pochybách o hodnotě slibů svobody z úst mocnářů spojených ve Svaté alianci.

⁴ HEINE, H., Die romantische Schule, in: WINDFUHR, Manfred (ed.), *Historisch-kritische Gesamtausgabe der Werke*, Bd. 8, Düsseldorf 1981, s. 140n.

⁵ PALACKÝ, F., *Korespondence a zápisky I*, Praha 1898, s. 43n.

Ironická náhoda nasvětluje potíže, které budou Palackého a jeho druhy provázet celý život. Český národ si dokázali, a to z velmi dobrých důvodů, myslet jen uvnitř rakouské monarchie. Měla to sice být monarchie, která dala svým národům svobodu, tedy monarchie s občanskou ústavou a vysokým standardem občanských práv a svobod. Nicméně stále to byla monarchie, která ve své stávající podobě představovala krajně konzervativní soustátí. Odtud romantická forma a přitom důraz na eticky náročné zadání národa otevřeného světové civilizaci a humanitě. Řeceno se Šafaříkem, národ není něco daného, ale idea uskutečňovaná jen tehdy, pokud se pro ni pracuje, bojuje, a v případě nezbytí i umírá.

Období bezprostředně následující po napoleonských válkách s nutností vyrovnávat se romantickým pojetím národa vymezuje počátek časového intervalu, ze kterého pocházejí zkoumané pokusy o etické pojetí národa. Konec tohoto intervalu představuje období fin de siècle. V tomto období převážily maturitní znaky českého emancipačního projektu: schopnost kritické sebereflexe a uměleckého ironického odstupu, rozvolnění jednoznačného vztažení všech politických témat k národní otázce. Vznikly poslední texty, které promýšlejí pojem národa v kontextu české situace jakožto národa, jehož emancipace si rozumně nemůže klást cíl vzniku samostatného národního státu, protože ten by byl příliš malý pro zachování suverenity navenek a zároveň by reprodukoval problém rakouských národních nerovností v menším měřítku, a proto v beznadějnější formě.

Složitější než časové je vymezení prostorové, respektive kulturního regionu, ke kterému zkoumaná díla příslušejí. V názvu jsem použil sousloví „české myšlení“, ale to je na dluh. Slovák Kollár napsal své dílo v Jeně, Bratislavě, Pešti a Vídni, jen v Čechách nic; Šafařík jedno ze svých nejvýznamnějších děl vytvořil v srbském Novém Sadě, a navíc ho napsal německy, dodnes nemáme z Palackého přeložen do češtiny v plném rozsahu tak klíčový text jako je jeho polemika o husitství s Höflerem. Nejde

přítom jen o jazyk, ale o publikum, ke kterému se texty obracejí. Nemluvě o takovém Bernardu Bolzanovi, který byl sice *Böhme*, ale výslovně nebyl *Tscheche*, nebo o Thunovi, který v průběhu života přijímal střídavě obě etnonyma.

Z hlediska porozumění komentovaným textům je proto zřejmě nejvhodnější perspektiva společné středoevropské kultury, která byla počátkem dvacátých let 19. století na celém území Německého spolku a v nespolkových zemích habsburské monarchie provozována dominantně v němčině, v případech diskurzivních textů bez ohledu na mateřský jazyk autora. Z této společné kultury se v průběhu 19. století postupně diferencovaly jednotlivé středoevropské národní kultury. Jak to tak bývá, překotný vývoj zastíňoval svá předchozí stádia. V roce 1849 se podívoval Lev Thun, a to opravdu nebyl český jazykový nacionalista, Kollárovu rozhodnutí přednášet na vídeňské universitě o slovanských starožitnostech německy, aby byla jeho čtení přístupná pro všechny posluchače. Kollár ovšem jen zůstal věrný době svého mládí, odmítl nové stadium diferenciací.⁶

III.

Má vůbec smysl mluvit o pojmu *národ*? Odpověď na otázku: Co je to národ? se vždy utvářela podle kulturně historické situace těch, kteří se rozhodli národ provozovat, Francouzi bez rozpaků ztotožnili národ s politickou jednotou, středoevropané museli myslet národ bez státu, někdy byla určující charakteristika prostřednictvím náboženství, jindy se zdůrazňovala charakteristika jazyková, mimo jiné proto, aby se zbezvýznamnily náboženské rozdíly.

Mimoto se odpovídalo a odpovídá na otázku po národě vždy jen v kontextu neodmyslitelných štěpení. Nejnápadnější

⁶ Srov. THUN, Leo hrabě, *Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechám*, Praha 1849, s. 45 (pozn.)

je štěpení *my* a *cizí*, ale už jsme zmínili štěpení *pokrokový* a *reakční*, třídní štěpení společnosti, ale právě tak štěpení mezi městem a venkovem a subtilní kulturní rozčlenění společnosti. Definice národa vždy byla a je ideologická, protože se pokouší potlačit všechna podobná štěpení a prosadit se proti nim jako hegemoniální, řečeno s Gramscim „... jako výtvar konkrétní fantazie, který působí na rozptýlený a roztržštěný národ, aby probudil a organizoval jeho kolektivní vůli“.⁷ Gramsci si pro označení takového výtvaru vypůjčil od Sorela slovo *mýtus*.

Obraz národa ve světě českých vlastenců⁸ 19. století reprodukuje nehezky zmrzačený, pokud se soustředíme jen na diskursivní texty, a pokud necháváme stranou jeho vyjádření v umělecké tvorbě a překotně se rozvíjejících formách komunikace, od vlasteneckých spolků, tanců a módy až po kočičinu, národně oblíbenou formu ostrakizace nočním kraválem pod okny oběti. A mrzačí se ještě hůře, pokud se Kollárovy a Meissnerovy básně čtou tak, aby se z nich pojem národa vydestiloval.

⁷ GRAMSCI, A., *Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu*, Praha 1970, s. 7.

⁸ V textu knihy potlačuji slovo *vlastenectví*. Rozpaky kolem tohoto pojmu popsal krásně ve dvou svých úvahách Jan Křen a při čtení v knize zkoumaných textů vyvstávala navíc potíž konzistence. Pro Kollára nebo Palackého znamenalo vlastenectví totéž co patriotismus, tedy lásku k vlasti. Oproti tomu pro ně nacionalismus v jejich německy psaných textech znamenal lásku k národu, který mohl být v mnoha vlastech jako v případě německého národa nebo národa československého. Pomáháme si dnes výrazy jako *zemský patriotismus* nebo *kritické vlastenectví* (opozitně k nacionalismu), ale myslím, že pokud nehrozí, že použití historického slova čtenáře zmate, je vhodné ho použít. Viz KŘEN, J., *Nacionalismus, či patriotismus*, in: KŘEN, Jan, *Historik v pohybu*, Praha 2017, s. 108. Dále: KŘEN, J., *Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek*, in: KŘEN, J., *Historik v pohybu*, Praha 2017, s. 116–128.